

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gelijkheid troef in het Nederlandse basisonderwijs: onderzoek naar het onderwijs voor zeer makkelijk lerenden

Heer, W. de; Heer W. de

Citation

Heer, W. de. (2017, September 12). *Gelijkheid troef in het Nederlandse basisonderwijs: onderzoek naar het onderwijs voor zeer makkelijk lerenden*. Meijers-reeks. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/54859>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/54859>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/54859> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Heer, W. de

Title: Gelijkheid troef in het Nederlandse basisonderwijs: onderzoek naar het onderwijs voor zeer makkelijk lerenden

Issue Date: 2017-09-12

DEEL 3

DE MAAKBAARHEID
VAN GELIJKHEID

De centrale vraag in deze dissertatie is welke factoren bepalend zijn voor de mate waarin wetenschappelijke kennis over het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen in het Nederlandse basisonderwijs wordt toegepast.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn drie deelvragen opgesteld.

In deel 1 is geconcludeerd is dat de wetenschappelijke kennis over het onderwijs aan zeer makkelijk lerende (zmal-)leerlingen nagenoeg niet wordt toegepast in het Nederlandse basisonderwijs. Het gebrek aan kennis en vaardigheden op dit aandachtsgebied van de onderwijs- en beleidsactoren en de belemmerende omgevingsfactoren zijn op basisschoolniveau de doorslaggevende factoren die de toepassing van deze wetenschappelijke kennis verhinderen.

Actoren op basisschoolniveau verwerven hun kennis en vaardigheden tijdens hun opleiding en/of nascholing aan een van de pedagogische academies voor het basisonderwijs, de pabo's. Deze onderwijsinstellingen vormen de gemeenschappelijk informatie-achtergrondfactor van de basisschoolactoren. Daarnaast beïnvloeden pabo's het onderwijsbeleid op samenlevingsniveau.

In deel 2 is derhalve nagegaan welke factoren op hogeschoolniveau bepalend zijn voor de mate waarin de overdracht van de wetenschappelijke kennis over het onderwijs aan zmal-kinderen is opgenomen in de programmering van de pabo-opleiding.

Geconstateerd is, dat door een gebrek aan kennis en door belemmerende omgevingsfactoren hogescholen de expliciete overdracht van wetenschappelijke kennis over onderwijs aan zmal-leerlingen niet hebben opgenomen in de programmering van de hoofdfase van de voltijdse pabo-opleiding.

De hogescholen hebben aangegeven, dat tot en met het studiejaar 2021-2022 ook geen wijzigingen in de curricula op dit aandachtsgebied zijn te verwachten

Gezien het gebrek aan wetenschappelijke kennis over zmal-leerlingen op basis- en hogeschoolniveau en gezien de belemmeringen die de omgevingsfactoren opwerpen, is het relevant na te gaan welke overtuigingen in de Nederlandse samenleving domineren. Deze overtuigingen vormen de sociaal-culturele achtergrondfactor die de onderwijs- en beleidsactoren gemeenschappelijk hebben. Deze achtergrondfactor beïnvloedt de persoonlijke overtuigingen van de actoren, het beleid van de onderwijsinstellingen op basis- en hogeschoolniveau en het onderwijsbeleid van de rijksoverheid. Derhalve vormen de dominante overtuigingen in de samenleving tevens een doorslaggevende (omgevings-)factor die de toepassing van de wetenschappelijke kennis over het onderwijs aan zeer makkelijk lerende leerlingen kan faciliteren of juist belemmeren. Derhalve luidt de derde deelvraag van de dissertatie:

“Welke dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving liggen ten grondslag aan het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen?”

Voor de beantwoording van de derde deelvraag van de dissertatie is gebruik gemaakt van de genealogische analyse. In het volgende wordt een korte toelichting gegeven op deze onderzoeksmethode, waarna wordt ingegaan op aanpak van het onderzoek en op de wijze waarop de genealogische analyse in dit onderzoek wordt toegepast.

Genealogische analyse

Genealogie betreft het onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis, de *Herkunft* en de *Entstehung*.¹

Nietzsche wordt veelal genoemd als degene die de genealogie heeft ontwikkeld als onderzoeksmethode.²

In 1876 en 1877 heeft hij zijn ideeën over de oorsprong van morele vooroordelen vastgelegd in de verzameling aforismen “Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister”. Bij zijn zoektocht naar het ontstaan en de ontwikkeling van de waardeoordelen goed en kwaad vindt hij uiteenlopende antwoorden in wisselende tijden, bij velerlei volken en bij individuen die verschillen in rangorde.³ Nietzsche geeft aan:

“Es giebt nur ein perspektivisches Sehen, nur ein perspektivisches “Erkennen”; und je mehr Affekte wir über eine Sache zu Worte kommen lassen, je mehr Augen, verschiedene Augen wir uns für dieselbe Sache einzusetzen wissen, um so vollständiger wird unser “Begriff” dieser Sache, unsre “Objektivität” sein.”⁴

Juist de verscheidenheid van perspectieven en interpretaties kunnen bijdragen aan een vergroting van de kennis.⁵

Aangezien zowel onderwijs als opvoeding het resultaat zijn van historisch gegroeide verhoudingen, is hiervoor de genealogische methode in het bijzonder relevant.⁶ Met deze methode kan een beeld worden gevormd van de ach-

1 Foucault 1981, p. 24.

2 Hoy, *JPH* 2008/2, p. 276-277 en Vucetic, *Review of International Studies* 2011/37, p. 1295.

3 Nietzsche heeft onderzocht “welchen Ursprung eigentlich unser Gut und Böse habe” ofwel “welke oorsprong ons goed en kwaad eigenlijk hebben.” Deze vraag verandert al snel daarna in de vraag: “unter welchen Bedingungen erfand sich der Mensch jene Werthurtheile gut und böse? und welchen Werth haben sie selbst?”, of “onder welke omstandigheden vond de mens de waardeoordelen goed en kwaad uit? en welke waarde hebben zij zelf?” In de “Erste Abhandlung: „Gut und Böse“, „Gut und Schlecht”” geeft hij aan: “De weg naar de goede methode werd mij gewezen door de vraag, wat de door de verschillende talen gevormde aanduidingen voor het ‘goede’ in etymologisch opzicht te betekenen hebben: ik ontdekte toen dat ze alle naar dezelfde begripsverandering terugvoeren,[...]”, Nietzsche 1887, p. 2-4 en Nietzsche 2005, p. 9 en 21.

4 “Er bestaat alleen maar een perspectivisch zien, alleen maar een perspectivisch ‘kennen’; en hoe meer affecten we over een zaak aan het woord laten, hoe meer ogen, verschillende ogen, we voor dezelfde zaak weten te gebruiken, des te vollediger zal ons ‘begrip’ van deze zaak, onze ‘objectiviteit’ zijn.” Nietzsche 1887, p. 12 en Nietzsche 2005, p. 115.

5 Nietzsche 2005, p. 114.

6 Matthijssen 1972 (en dbnl), 2007, p. 9.

tergrondfactoren en de dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving die ten grondslag liggen aan het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen. Wanneer alleen het in de klas gerealiseerde onderwijs en het onderwijsbeleid zou worden bestudeerd, is het moeilijk om hoofd- en bijzaken te onderscheiden. Het onderwijs en het beleid op school- en landelijk niveau kan namelijk door actuele gebeurtenissen zijn beïnvloed. Door de genealogie of de ontstaanswijze te bestuderen van de overtuigingen die in de Nederlandse samenleving dominant zijn, worden deze problemen voorkomen.⁷

Dodde en Depaepe geven eveneens te kennen dat het nodig is om kennis te nemen van het verleden en de toekomst van het onderwijssysteem en van de politiek-juridische en sociaaleconomische factoren binnen de samenleving om inzicht te verkrijgen in het onderwijssysteem in een samenleving.⁸ Depaepe heeft in de historie van de pedagogiek geen radicale breuken met eerdere dominante overtuigingen gesignaleerd. Daarentegen betreffen de verschillen tussen de pedagogische overtuigingen meer verschillen in uitwerking dan een radicale breuk met eerdere dominante overtuigingen.⁹

De dominante pedagogische overtuigingen uit het verleden klinken in zekere zin in het heden nog steeds door, geeft Depaepe aan.¹⁰

De genealogische onderzoeksmethode is veel toegepast.

Onder meer Elias en Foucault hebben deze methode gebruikt bij hun onderzoek naar de structurering van maatschappelijke processen, hoe deze in het verleden zijn ontstaan en het heden beïnvloeden en welke vernieuwingen zich hierbij hebben voorgedaan.¹¹

Elias motiveert zijn voortdurende vraag naar de genese of oorsprong bij alles wat in de geschiedenis is waar te nemen als volgt: “[...] da nun jede geschichtliche Erscheinung, menschliche Haltungen ebenso, wie gesellschaftliche Institutionen, tatsächlich einmal “geworden“ sind [...]”¹², ofwel: “[...] alles wat zich in de historie laat waarnemen, en dat geldt voor menselijke houdingen evenzeer als voor maatschappelijke instituties, is eigenlijk geworden.”¹³ en “De sociogenetische en psychogenetische methode van onderzoek beoogt de structuur van de historische veranderingen, de dynamiek en het de mechanismen van hun ontwikkeling bloot te leggen, [...]”.¹⁴

7 Kapteyn 1980, p. 44.

8 Dodde 1993, p. 13, Depaepe 1998, p. 15-16 en Depaepe 2005, p. 31-34.

9 Depaepe 2005, p. 30.

10 Depaepe 2005, p. 31.

11 Depaepe 2005, p. 43-44 en Vucetic, *Review of International Studies* 2011/37, p. 1295.

12 Elias (1939) 1980, p. LXXVII.

13 Elias (1939) 1982, p.16.

14 Elias 1984, p.16. Oorspronkelijke tekst: “Die soziogenetische und psychogenetische Untersuchung geht darauf aus, die *Ordnung* der geschichtlichen *Veränderungen*, ihre Mechanik und ihre konkreten Mechanismen aufzudecken; [...]”, Elias (1939) 1980, p. LXXVII.

Elias heeft in “Über den Prozess der Zivilisation” uit 1939 onderzocht hoe de Europese beschaving, het kenmerkende gedrag van mensen, is ontstaan en wat daarbij de drijvende kracht is geweest.¹⁵ Uit het resultaat blijkt dat er een duidelijke verwevenheid is van economische, politieke, culturele en psychologische aspecten.¹⁶

Foucault heeft de genealogische methode toegepast in onder meer zijn onderzoek “Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en achttiende eeuw” uit 1961.¹⁷

De onderzoeksmethode is ook meer recent in verschillende disciplines gehanteerd. Historicus Ankersmit beschrijft in 1990 de historische werkelijkheid als een werkelijkheid die achteraf, “a posteriori”, door interpretatie van de onderzoeker wordt gecreëerd. Hij formeert samenhang in het verleden door een verzameling gegevens te vormen tot een historisch verhaal.¹⁸ Ook pedagoog Depaepe heeft met behulp van genealogie in 1998 de geschiedenis van de opvoeding inzichtelijk gemaakt.¹⁹ Vucetic geeft in 2011 aan dat in “International Relations (IR)” genealogie wordt beschouwd als een primaire onderzoeksmethode, omdat deze bij veel onderzoeksvragen kan worden toegepast en geschikt is om veel perspectieven tegelijkertijd te tonen.²⁰

Kenmerkend voor de genealogie, of de *wirkliche Historie* zoals Nietzsche deze soms noemt, is dat deze historie perspectivisch is en alle discontinuïteiten in de geschiedenis zichtbaar maakt. Voor deze onderzoeksmethode is een grote hoeveelheid materiaal nodig.²¹

Aanpak onderzoek

Om de deelvraag te kunnen beantwoorden is het van belang aan te geven welke perspectieven bij de genealogische analyse worden gehanteerd, welke cultuur wordt geanalyseerd, welke doelgroep wordt onderzocht en welke tijdsperiode wordt bestudeerd.

15 Elias (1939) 1980, p. LXXI-LXXII en Elias 1984, p. 11-12.

16 Goudsblom 1987, p. 37.

17 Foucault (1961) 1982, p. 11. Foucault past de genealogische methode ook toe in zijn onderzoek in 1966 naar het ontstaan van de kloof tussen klassieke kennissystemen en hun moderne tegenhangers. Foucault (1966) 1994, p. 389.

18 Ankersmit 1990, p. 76 en Depaepe 2005, p. 24.

19 Depaepe 1998, Depaepe is hoogleraar Psychologie en Pedagogische Wetenschappen aan de Kulak met de specialisatie Historische Pedagogiek. <https://www.kuleuven-kulak.be/nl/diensten-en-raden/de-campusrector-in-beeld-1>, laatst geraadpleegd: 1 nov. 2016.

20 “So while genealogy can be seen as a principle – and principled – research tool for tackling the ‘how-possible?’ and ‘what?’ questions, it can also be seen as tool for dealing with the ‘why?’ and ‘how?’ questions.” Vucetic, *Review of International Studies* 2011/37, p. 1295 en “Precisely because it is a methodology that can be equipped to carry multiple narratives simultaneously – political, ontological, epistemological and ethical – genealogy could come to be elevated as a research tool of first resort in IR.”, Vucetic, *Review of International Studies* 2011/37, p. 1312.

21 Foucault 1981, p. 9, 25, 30-31 en 38.

Gehanteerde perspectieven

In het voorliggende genealogisch onderzoek wordt vanuit verschillende perspectieven nagegaan welke overtuigingen ten aanzien van (het onderwijs aan) zeer makkelijk lerenden in de Nederlandse samenleving dominant zijn of zijn geweest. Verschillende onderzoekers hebben bij de keuze van de perspectieven een rol gespeeld. Zo hebben Dodde en Depaepe het belang onderstreept om de politiek-juridische en sociaaleconomische factoren binnen de samenleving te bestuderen.²² Bakker, Noordman en Rietveld-van Wingerden geven aan: "Opvoeden vindt, zoals gezegd, altijd plaats in een specifieke economische, politieke, sociale en culturele context. Zonder kennis daarvan zijn de verschijningsvormen van pedagogische activiteiten of de inhoud van wat men kinderen en volwassenen wilde leren niet te begrijpen."²³ Verschillende wetenschappers die zich bezig houden met beleidsvorming hebben aangegeven dat beleidsactoren bij het agenderen, opstellen, vaststellen, handhaven en evalueren van beleid zowel politieke, juridische en economische als wetenschappelijke overtuigingen meenemen in hun overwegingen. Met wetenschappelijke waarden wordt bedoeld op de dominante overtuigingen in de wetenschappen waarop het betreffende beleid inhoudelijk betrekking heeft (§ 1.2.1). Vanwege de thema's onderwijs, intelligentie en dominante overtuigingen in de samenleving zijn bij dit onderzoek de pedagogische, de psychologische en de sociologische wetenschappen betrokken.

Op basis van het voorgaande is ervoor gekozen om voor dit onderzoek veel verschillende perspectieven te hanteren.

In dit onderzoek worden vanuit politiek, juridisch, economisch, pedagogisch, psychologisch en sociologisch perspectief de dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving bestudeerd die ten grondslag liggen aan het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen.

Naast de keuze van de te hanteren perspectieven is het eveneens van belang te specificeren welke cultuur in het voorliggende onderzoek wordt bestudeerd.

Geanalyseerde cultuur

De dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving ten aanzien van zeer makkelijk lerenden zijn in de loop der tijd gevormd. Deze denkbeelden maken deel uit van de cultuur van de westerse samenleving, lees West-Europa en de Verenigde Staten, maar vertonen ook specifiek Nederlandse kenmerken. Derhalve worden in het derde onderzoeksdeel niet alleen de dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving weergegeven.

22 Dodde 1993, p. 13, Depaepe 1998, p. 15-16 en Depaepe 2005, p. 31-34.

23 Bakker, Noordman & Rietveld-van Wingerden 2010, p. 2.

Voor het voorliggende onderzoek zijn de dominante overtuigingen die ten grondslag liggen aan het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen in de westerse samenleving in het algemeen beschreven en in Nederland in het bijzonder.

De te bestuderen doelgroep in deze cultuur beperkt zich niet tot zeer makkelijk lerenden.

Onderzochte doelgroep

In elke samenleving zijn mensen die afwijken van de gemiddelde mens en die daardoor ook afwijken van de normen van de samenleving.²⁴ De overtuigingen of beelden die de samenleving heeft van afwijkenden komen tot uiting in de kenmerkende manier waarop wordt omgegaan met individuele verschillen, bijvoorbeeld op het gebied van aanleg en sociale positie. Het is afhankelijk van deze overtuigingen in hoeverre aan individuele verschillen een waarde in de zin van een rangordening aan wordt verbonden.²⁵

Bolkestein (1938-1993), Duindam en Menkveld geven in hun boek "Ontwikkelingslijnen naar Speciaal Onderwijs" uit 1990 aan: "De afwijkende heeft de mens altijd bepaald bij de betrekkelijkheid van de dingen en vormde daarmee een bedreiging van eigen zogenaamde zekerheden."²⁶ "Het bestaan van afwijkenden staat een zekere geluksbeleving in de weg."²⁷

Bolkestein, Menkveld en Goodey geven aan dat verschillende samenlevingen afwijkingen als negatief bestempelen. Soms stoten deze samenlevingen degenen die afwijken uit omdat zij niet passen in het systeem.²⁸ Deze afwijkenden kunnen individuen betreffen met een (zeer) lage, maar ook met een (zeer) hoge intelligentie.²⁹ In een bepaalde sociale context lijken deze mensen intellectueel gehandicapt of getalenteerd, maar dit hoeft in een andere context niet noodzakelijk ook zo te zijn.³⁰

Voorheen zijn kinderen die (zeer) makkelijk leren, ook wel vroegrijpe kinderen genoemd. In dit deelonderzoek komt naar voren dat deze kinderen in de westerse samenleving nog tot zeker begin 20^e eeuw worden gezien als (toekomstige) gekken, zotten of kinderen met onvoldoende zielsvermogens. De beelden van mensen met een afwijkende hoge en lage intelligentie lopen tot die tijd door elkaar heen.

24 Goodey 2011, p. 1-2.

25 Mönks 1985, p. 17 en Dahrendorf 1961, p. 6, en 7.

26 Bolkestein, Duindam & Menkveld 1990, p. 27.

27 Bolkestein, Duindam & Menkveld 1990, p. 11 en Bolkestein & Menkveld 1978, p. 9. Bolkestein en Menkveld zijn verbonden geweest aan het Seminarium voor Orthopedagogiek in Zeist als respectievelijk directeur en adjunct-directeur (achterflap Bolkestein & Menkveld 1978).

28 Bolkestein & Menkveld 1978, p. 9 en 25, Bolkestein, Duindam & Menkveld 1990, p. 11, 26 en 27 en Goodey 2011, p. 1.

29 Terman & Oden 1948, p. 2.

30 Goodey 2011, p. 1.

Door de wijze waarop deze kinderen door hun omgeving zijn benaderd en behandeld, is de kans groot dat zij zich ook als gekken, zotten of anderszins afwijkenden hebben ontwikkeld. In deel 1 is gebleken dat zeer makkelijk lerende kinderen ernstige cognitieve, sociale, emotionele en psychische problemen kunnen ontwikkelen als zij zich bevinden in een omgeving die hun bekwaamheden niet ziet of erkent. De problemen zullen des te groter zijn als de omgeving zich (zeer) vijandig tegenover hen opstelt.

De genealogische analyse beperkt zich niet tot de beelden die men in de westerse samenleving heeft van zeer makkelijk lerende kinderen, omdat deze kinderen tot begin 20^e eeuw werden beschouwd als zeer moeilijk lerende of in ieder geval afwijkende kinderen. Tot en met begin 20^e eeuw zijn de beelden in de samenleving geanalyseerd van afwijkenden en in het bijzonder de beelden van kinderen met een afwijkende intelligentie.

Om te voorkomen dat het onderzoek te omvangrijk wordt, is de bestudeerde tijdsperiode beperkt.

Bestudeerde tijdsperiode

In het voorliggende onderzoek zijn de dominante overtuigingen vanaf 1813 weergegeven. In dat jaar is Willem I ingehuldigd als eerste soevereine vorst van de Verenigde Nederlanden, het huidige Nederland. In deze tijd verandert er in de westerse samenleving veel op het gebied van de demografie, politiek, godsdienst, cultuur, economie en infrastructuur.³¹

Vanaf 1920 tot en met 2015 zijn vooral de dominante overtuigingen ten aanzien van zeer makkelijk lerende kinderen beschreven. In dat jaar is namelijk het buitengewoon onderwijs in de Lager Onderwijswet erkend als apart deel van het onderwijsstelsel. Dit geeft aan dat in die tijd de beelden van mensen met een afwijkende hoge en lage intelligentie minder met elkaar verweven zijn. Deze werkwijze maakt het tevens mogelijk om na te gaan of de overtuigingen ten aanzien van kinderen met een hoge afwijkende intelligentie kenmerkend zijn voor deze groep of dat men eenzelfde overtuigingen koestert ten aanzien van kinderen met een lage afwijkende intelligentie.

Tot zover de aanpak van het onderzoek. In het volgende is weergegeven op welke wijze de genealogisch onderzoeksmethode wordt toegepast.

---

31 Blom & Lamberts 2003, p. 327.

Onderzoeksmethode

Voor het in kaart brengen van de dominante overtuigingen in de Nederlandse samenleving die ten grondslag liggen aan het onderwijs aan zeer makkelijk lerende kinderen is politieke, juridische, economische, pedagogische, psychologische en sociologische wetenschappelijke literatuur bestudeerd. Deze literatuur omvat wetenschappelijke onderzoeken, publicaties, (beleids-)documenten en ander informatiemateriaal.

Op basis van deze literatuur is een weergave gegeven van de ontwikkelingen en dominante overtuigingen vanuit politieke, juridische, economische, pedagogische, psychologische en sociologische perspectief. Hiertoe zijn de ontwikkelingen op verschillende gebieden naast elkaar gelegd, aan elkaar gerelateerd en samengevoegd.

Vervolgens is van deze tekstgedeelten een overzichtsstudie tot stand gebracht onder verwijzing naar de vele gehanteerde bronnen. In de overzichtsstudie zijn detailstudies of *micro-story's* zijn verwerkt. Deze *micro-story's* vormen enerzijds een onderbouwing van de overzichtsstudie, maar kunnen ook eventuele wijvingen of discrepanties aan het licht brengen.³² Deze *micro-story's* zijn van de lopende tekst onderscheiden door de ventersters of kaders in de tekst.

Een 'objectieve' geschiedschrijving bestaat volgens Ankersmit uit een combinatie van grote overzichtsstudies en detailstudies, ook wel *micro-story's* genoemd. Eventuele wijvingen tussen deze beide studies, biedt garantie voor een objectieve geschiedbeoefening.³³

Aangezien de Tweede Wereldoorlog zeker voor wat betreft de beeldvorming van afwijkenden een kentering vormt, is de genealogische analyse van de periode van 1813 tot en met 2015 verdeeld over twee hoofdstukken. In hoofdstuk 12 wordt ingegaan op de periode van 1813 tot en met de Tweede Wereldoorlog, waarna in hoofdstuk 13 de periode van 1946 tot en met 2015 wordt beschreven.

In beide hoofdstukken wordt eerst het in de betreffende periode dominante beeld van afwijkenden geschetst, waarna het Nederlands onderwijsbeleid wordt weergegeven. In dit beleid zijn de dominante overtuigingen van de samenleving in die periode vastgelegd.

In hoofdstuk 14 worden de bevindingen van dit derde deel van de dissertatie weergegeven en de derde deelvraag beantwoord.

32 Ankersmit 1990, p. 52 en 77 en Depaepe 2005, p. 29.

33 Ankersmit 1990, p. 77 en Depaepe 2005, p. 29.